

Könyvtáros pályák és sorsok

(Honti János, Hevesi András, Sárkány Oszkár)

HARASZTHY GYULA

A Nemzeti Könyvtárban az 1920-as évek végétől kezdődően egészen a második világháború befejezéséig számos kiváló tudós-könyvtáros dolgozott. Ezekben a politikailag, gazdaságilag és emberileg nehéz években ők nem csak szaktudományuk színvonalas művelésével, könyvtárosi tevékenységükkel vívták ki kortársaik és az utókor elismerését, megbecsülését, hanem humanitárius magatartásukkal, politikai helytállásukkal is. Nem voltak sem forradalmárok, sem marxisták, de becsületes demokrataként, a haladó értelmiség képviselőiként éltek és dolgoztak a szónak abban az értelmében, ahogyan ezt a magatartásformát Pándi Ilona jellemezte egy politikai esszéjében¹: a haladó értelmiség fogalmának meghatározásánál azt kell elsősorban számításba venni, hogy „ennek a progressziónak milyen ellenállást kellett a társadalmi-szellemi közegben, életfelfogásban, magatartásban leküzdenie, nemcsak a törvényes keretek közé szorított terror, de az egész uralkodó szellem ellenére.”

A Széchényi Könyvtárban már az első világháború után számos kiváló szakembert találunk. E kitűnő „idősebb” nemzedékből — csak mutatoul — említsük meg Gáspár Margit, Goriupp Alisz, Jakubovich Emil, Kniezsa István, Pukánszky Kádár Jolán, Rédey Tivadar, Tamás Lajos, Trócsányi Zoltán és Zsinka István nevét. A húszas évek végén csatlakoztak hozzájuk az akkori fiatalok, pl. Halász Gábor és Kozoosa Sándor.

Az intézet életében és munkájában a harmincas évek nagy változást hoztak. Ekkor került Fitz József, a korszak kiemelkedő könyvtári vezető személyisége az OSZK élére. Pécsi évei után 1934-ben vette át a Nemzeti Könyvtár irányítását s munkája nyomán a hagyományait becsülettel, de inkább konzervatív szakmai szellemben őrző intézmény tevékenysége megújult. 1936-tól a reformok hosszú sora követte egymást (pl. a feldolgozó munka és a különféle katalógusok korszerűsítése, az adréma-rendszer megvalósítása, a raktári elhelyezés korszerűsítése, a magyar nemzeti bibliográfia újraindítása, a fiatal nemzedék, az „új hullám” munkába állítása, végül, de nem utolsó sorban a könyvtáron belüli tudományos munka föllendítése).

1. Pándi Ilona: *A haladó magyar értelmiség útja. 1848–1949.* Bp. Kossuth K. 1977. 86. l.

E sokirányú tevékenysége közül emeljük ki ezúttal — mint vezetői munkájának egyik legnagyobb eredményét — a tehetséges fiatal tudós könyvtárosok egész sorának alkalmazását. A harmincas évek közepétől kezdve — ismét csak példaként említjük — itt dolgozott rövidebb-hosszabb ideig Berczeli A. Károly, Berlász Jenő, Csapodi Csaba, Dercsényi Dezső, Dezsényi Béla, Gárdonyi Klára, Horváth Magda, Hevesi András, Honti János, Jékely Zoltán, Joó Tibor, Makkai László, Ortutay Gyula, Sárkány Oszkár, Szemző Piroska, Szent-Iványi Béla, Tolnai Gábor, Varjas Béla, Waldapfel Eszter. Ki mint ÁDOB-os (Állástalan Diplomások Országos Bizottsága) gyakornok, vagy mint a könyvtárhoz beosztott helyettes tanár. Szegények voltak mindnyájan, fizetésük havonta inkább 75, mint 100 pengő volt², holott — elegendő e névsorra nézni — a Horthy-korszak fiatal értelmiségének legjobbjai közé tartoztak.

E nemzedék tagjai nemcsak jeles és többségükben már ismert tudósok (írók) és igen jó könyvtárosok voltak, hanem emberileg is példát mutattak, sőt többen közülük az antifasiszta mozgalomban szervezeten is részt vettek.³ A könyvtáron belül mindenekelőtt ott állt előttük a náluk valamivel idősebb Halász Gábor életének és munkásságának tanulsága: világító értelem és intellektuális bátorság, humanizmus és demokratikus magatartás, küzdelem a korszakot annyira fertőző barbár irracionizmus ellen, igényesség életvitelben és a műben egyaránt.⁴

Az Országos Széchényi Könyvtár e kiváló munkatársai közül többen a háború áldozataivá lettek, mártírhálállal fejezték be életüket alkotó éveik derekán. Halász Gábor és Honti János nyugat-dunántúli haláltáborokban pusztultak el, Sárkány Oszkár valahol a keleti fronton tűnt el szemeink elől, Joó Tibort Buda ostromakor — várva a felszabadulást — az utolsó német akna egy szilánkjá sebezte halálra. Egyetlen magyar könyvtár sem szenvedett ilyen veszteséget; legjobbjai közül négyen távoztak el örökre, éppen akkor, amikor a munkára, alkotásra hívó jeladást várták.

Halász Gábor könyvtárosi pályájának felvázolása után e tanulmány keretében most Honti János, Hevesi András és Sárkány Oszkár életútjának *Széchényi Könyvtár-i szakaszáról* szólunk. Életművükről, tudományos és írói alkotásukról a szakirodalom hivatott megfélelő, hozzájuk méltó jellemzést adni (amit meg is tett, bár a teljes adósság törlesztése — véleményünk szerint — még nem történt meg). A következő vázlatok az *OSZK vonatkozásában* próbálnak ehhez némi kiegészítést adni — nem feledve Bóka László ama mindig aktuális figyelmeztetését, hogy szinte kihozza sodrából az embert ama antibiográfikus tendencia, amely előntötte irodalomtudományunkat.⁵ Komoly tanulmányokat olvashatunk írókról — mondotta volt

2. Az állástalan diplomások akkori helyzetéről l. Pándi Ilona i. munkáját, továbbá Balogh Sándor—Szabolcs Ottó: *Pedagógusok a két világháború között*. Bp. 1963. 270 l.

3. Többen közülük — akik megérték a felszabadulást — a magyar tudomány és könyvtárügy vezető egyéniségei lettek.

4. L. előző írásunkat az Országos Széchényi Könyvtár 1976—1977-i *Évkönyvében*: *Halász Gábor és az Országos Széchényi Könyvtár*. 183—215. l.

5. Bóka László: *Válogatott tanulmányok*. Bp. 1966. 878. l.

Bóka —, melyekben életútjukról szinte semmi sem található. Enélkül pedig sem az emberi, sem az alkotói kép nem lehet teljes. Éppúgy vonatkozik ez tudós könyvtárosaink munkásságára is: életük és könyvtárosi pályájuk eseményeit — ami reánk tartozik — nekünk kell feltárni, hogy a róluk alkotott vélemény teljesebbé, sokoldalúbbá váljék.

HONTI JÁNOS

Budapesten született, 1910. október 19-én. Apja ismert tudós és tanár volt: Honti Rezső, nyelvész és műfordító. Honti János középiskolai tanulmányait Budapesten végezte, s 1928-ban érettségizett a Toldy Ferenc reáliskolában. A folklorisztika és összehasonlító mesekutató területén már középiskolai diákként országhatárainkat túlszárnyaló hírnévre tett szert: 1928 tavaszán megbízást kapott a Finn Tudományos Akadémiától a magyar mesék típusrendszerének kidolgozására. Műve (*Verzeichnis der publizierten ungarischen Volksmärchen*) 18 éves korában Helsinkiben jelent meg a híres nemzetközi folklór sorozat, a *Folklore Fellows Communications* 81. számaként.

Középiskolai tanulmányainak befejeztével — a családi hagyományokhoz híven — a budapesti Tudományegyetem bölcsészeti karára iratkozott be, hogy nyelvészeti és néprajzi tanulmányokat folytasson. 1931-ben — egyetemi hallgató korában — már a második önálló műve jelent meg a fent idézett FFC sorozatban. 1932-ben doktorált, majd a következő évben tanári oklevelet szerzett.

Már egyetemi hallgató korában kapcsolatba került a Magyar Nemzeti Múzeummal: az 1930-as évek elején önkéntes gyakornokként dolgozott a múzeum néprajzi tárában. 1933 és 1935 között óraadó helyettes tanárként német és angol nyelvet és irodalmat oktatott több pesti iskolában, leg hosszabb ideig a jónevű Madách Imre gimnáziumban. Közben négy hónapot Párizsban töltött tanulmányúton. A tanítás — bár ezt is becsülettel, szorgalommal végezte — azért nem elégitette ki, mert tudományának akart élni, könyvek és folyóiratok között kutatni. Szerencséjére a fiatal tanárt útja Fitz Józsefhez, az OSZK főigazgatójához vitte, aki mindig egyengette a fiatal tehetséges tudósok — és várhatóan lelkiismeretes, jó könyvtárosok — pályáját, s 1935-ben tanári beosztásának meghagyása mellett próbaszolgálatos díjtalan gyakornokként alkalmazta a Széchényi Könyvtárban. A főigazgató 1936. február 18-án⁶ fölterjesztéssel fordult a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. Hivatalos kérése az volt, hogy mivel Honti János két foglalkozása közül csak az egyiket láthatja el sikeresen, óraadó helyettes tanári beosztásának megtartása mellett szolgálattételre az OSZK-ba osztassék be.⁷ „Tekintettel arra, hogy eddigi könyvtári próbaszolgálat alatt — írta Fitz József — a rábizott katalogizálási munkálatokban kellő szorgalmat, érdeklődést és hozzáértést tanúsított, kérelmét pártolom és a könyvtárunkhoz való időleges beosztását javasolom.”

6. 84/1936. OSZK Irattár.

7. Ezt a megoldási formát — érvekkel kellően alátámasztott esetekben — azokban az években néha igénybe vették. Egyébként az „óraadó helyettes tanár” díjazásban valamivel többet kapott, mint az ÁDOB-os alkalmazott.

A minisztérium teljesítette a kérést s a fiatal tanárt 1936. április 1-től a Nemzeti Könyvtárba rendelte szolgálattételre.⁸ Itt a Goriupp Alisz vezette Nyomtatványtárba nyert beosztást katalogizáló munkára. Ez az osztály, helyesebben Tár, akkoriban a könyvtári reform legfontosabb színtere volt és maradt is éveken át. Az itt dolgozók közül — a vezetőn kívül — meg kell még említeni Csapodi Csaba, Droszt Olga, Eperjesy János,⁹ Halász Gábor, Zolnai Klára, Gronovszky Iván, Sárkány Oszkár, Sasvári Dezső és Waldapfel Eszter nevét. Jó könyvtári környezetbe került a fiatal Honti János!

A rendkívül sokat dolgozó, immár európai hírű fiatal folklorista gyenge fizikumát 1936 őszén megtámadta a tüdőcsúcshurut; három havi betegszabadságot kért: Fitz József a kérvényt „meleg pártolással” terjesztette a minisztériumba.¹⁰ A szabadságot megkapta s így Honti a budakeszi tüdőszanatóriumban visszanyerhette egészségét.

1937 nyarán olaszországi tanulmányutat tett; erről azokból az ajánlólevelekből értesülünk, melyeket a főigazgató az olaszországi könyvtárak és múzeumok látogatásának megkönnyítésére adott számára.¹¹

Ugyanez év őszén elindult élete igen fontos útjára, Párizsba. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 7108/1937. eln. C. számú adománylevele alapján az 1937/38. tanévre franciaországi tanulmányi ösztöndíjat kapott s a főigazgató előterjesztésére ugyancsak a VKM egy évi tanulmányi szabadságot biztosított neki, és ismét az ügy fontosságának megfelelő, a francia könyvtárakhoz és múzeumokhoz intézett ajánlólevéllel látta őt el Fitz József.¹²

A fiatal tudós itthon is „lépett” egyet: távollétében — 1938. június 30-ával a vallás- és közoktatásügyi miniszter kinevezése alapján *óraadó* helyettes tanárból *gimnáziumi helyettes tanár* lett, természetesen a Széchényi Könyvtár szolgálatában.¹³

Honti Franciaországban egyre fontosabb, immár nemzetközi jellegű megbízatásokhoz jutott. De szóljon erről ő maga, egy 1938. szeptember 19-én kelt, a kultuszminiszterhez intézett beadványában, annyival is inkább, mert e tudománytörténeti szempontból is lényeges iratot a szaktudomány

8. 157/1936. OSZK Irattár, a VKM 32.648/1936. V. 1. ü. o. számú rendelet.

9. A könyvtár olvasói — ún. „szürke” — kartonkatalogusának nagy érdemeket szerzett építője volt.

10. 437/1936. OSZK Irattár, XI. 20.

11. 283/1937. VII. 13. OSZK Irattár.

12. 355/1937. XI. 18. OSZK Irattár. — „Le porteur de la présente, M. Jean Honti, docteur des lettres, attaché à la Bibliothèque du Musée National Hongrois, se rend en France, muni d'une course que le Gouvernement Hongrois lui a accordée pour des études d'éthnologie et d'histoire de civilisation. Nous recommandons notre M. Honti à la bienveillance de toutes les autorités, instituts et individus, auxquels il pourra s'adresser en cas de besoin. Budapest, le 18. Octobre 1937. Le Directeur Général.”

13. 207/1938. OSZK Irattár. Természetesen az itthoni viszonyok között a fiatal könyvtáros számára elismerést jelentett ez a kinevezés. De az állami adminisztráció számára ennek lebonyolítása nem ment simán. Megindult a levelezés az OSZK, a párizsi magyar követség, továbbá a budapesti tankerületi főigazgatóság között: mi legyen a kötelező hivatali eskütétellel. Végül is — az OSZK igazgatóságának közbelépésére — Hontinak nem kellett ezért hazajönnie, hanem a párizsi magyar nagykövetségen tehetette le az esküt 1938. július 25-én.

sem ismerhette, hiszen az az Országos Széchényi Könyvtár irattárában gondosan őrizve, de ismeretlenül rejtőzött:¹⁴

„Alulírott azzal a tiszteletteljes kéressel járulok Nagyméltóságodhoz, hogy folyó évi (1938) november 1.-ig tartó tanulmányi szabadságomat 1939. szeptember 30-ig meghosszabbítani kegyeskedjék. Az elmúlt 1937/38. iskolaévben magyar állami ösztöndíjjal tartózkodtam Párizsban. Mint a Párisi Magyar Tanulmányi Központ igazgatójának mellékelt bizonyítványa,¹⁵ igazolja, többek között a Musée National des Arts et Traditions Populaires szervezési munkálataiban vettem részt. Hogy ez a múzeum ennek a munkámnak folytatását lehetővé tegye (és ezzel a magyar muzeológia nagy felsőbbtségét ismerte el), ösztöndíjamat eszközölt ki számomra a Caisse Nationale de la Recherche Scientifique nevű közoktatásügyi minisztériumi intézménytől. Ennek az ösztöndíjnak adományozásáról az adománylevél másodpéldánya tanúskodik. Tanulmányi szabadságom meghosszabbítása iránti kérelmemet azért terjesztettem elő, hogy ezt és külföldieknek csak kivételesen adományozott, tehát a magyar tudomány nagy megbecsülését jelentő ösztöndíjamat felhasználhassam.”

Honti ezt a beadványát természetesen szolgálati úton, az OSZK igazgatóságához terjesztette elő. Ez ismét alkalmat adott az intézet vezetőségének — személy szerint az akkor távol levő Fitz Józsefet helyettesítő Rédey Tivadarnak — hogy a maga részéről ismét Honti János mögé álljon és támogassa kérését. Emberileg érdemes szólani arról, hogy amint olvashattuk, Honti egyetlen szóval sem említette itthoni illetményének számára való kiutalását, Rédey azonban nem mulasztotta el ezt szóba hozni a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsához intézett előterjesztésében: kérve a tanulmányi idő meghosszabbítását, egyúttal javasolta Honti illetményeinek Párizsba történő további folyósítását. A kérvényt a Tanács számára a következő jellemzéssel küldötte meg: „Dr. Honti ... könyvtárunknak igen használható és képzett tisztviseelője, aki eddigi működése alapján a pártfogásra minden tekintetben érdemes, úgy itteni, mint külföldön megjelent dolgozataival komoly tanújelét adta annak, hogy a néprajzi kutatások terén jelentős eredmények várhatók tőle. Jelenlegi megbízatása valóban értékes nemzeti szempontból is és mivel remélhető, hogy a francia állami múzeumokban szerzett tapasztalatait itteni munkakörében is hasznosítani fogja, külföldi tartózkodása anyagi nehézségeinek elhárítását indokoltnak tartom.”¹⁶

Szily Kálmán államtitkár sietett értesíteni a múzeumi Tanácsot s ezen keresztül a Széchényi Könyvtár igazgatóságát, hogy „felhozott méltánylandó indokokra való tekintettel” helyt ad a kérésnek és Honti János tanulmányi szabadságát 1939. szeptember 30-ig meghosszabbítja.¹⁷

Párizsban Honti teljesítette fontos tudományos és szervezői feladatát, s közben különféle nyelveken egymás után jelentek meg publikációi Európa

14. 272/1938. IX. 19. OSZK Irattár.

15. Sajnos, ez a bizonyítvány nincs meg. Éppúgy hiányzik a levél végén említett francia ösztöndíjadományról szóló hivatalos irat másolata is. Jó, hogy Honti mindkét irat lényegéről tudósította a magyar hatóságokat.

16. Rédey Tivadar előterjesztésének szövege szintén a 272/1938. irattári szám alatt található, s 1938. október 8-án íródott.

17. L. a 16. számú jegyzetben idézett könyvtári szám alatt, 1938. október 25-én.

vezető szakfolyóirataiban, vagy önálló kiadványok formájában. Az Egyesült Államokban is felfigyeltek munkásságára s a tengeren túlról is kapott meghívásokat. De ezeknek már nem tett eleget: jött 1939 baljós esztendeje.

1939 őszén — a második francia mozgószítási plakát közzététele után — hazatért Magyarországra. Dobrovits Aladár írt erről visszaemlékezésében: nevét ismerte az egész tudományos világ, de ő az Országos Széchényi Könyvtár rosszul fizetett, de intézetére mindig büszke tisztviselője maradt. „Hiába tisztelte meg a francia kormány a francia folklóre-kutatás megszervezésének feladatával, hiába állt előtte nyitva az Óceán túlsó partja ígéreteivel, visszatért ... a szelíd Pannónia számára halálössá vált halmaihoz.”

A francia határállomás előtt kiderült, hogy egy vonaton utazott a szintén hazatérő Bóka Lászlóval. A két évfolyamtárs és könyvtáros találkozott ezen a helyen. Lehetetlen évtizedek távlatából is megindultság nélkül olvasni Bóka visszaemlékező szavait: „Megöleltük egymást, s azt mondtam neki: a határ előtt szállj le és maradj itt. Itt legfeljebb internálnak... Nem mertem befejezni a mondatot: ... otthon megölnek. Honti János megfogta mindkét kezemet és azt felelte: — Ha otthon nem lehet élni, akkor másutt sem érdemes. Én nem vagyok hazafi, én *magyar* vagyok.”¹⁸

Az igen nehéz időkben a magát ennyi öntudattal magyarnak valló tudós-könyvtáros tovább dolgozott az OSZK-ban, mint a Nyomtatványtár munkatársa,¹⁹ s tette közzé folklorisztikai kutatásainak tanulmányokban és önálló művekben lecsapódó eredményeit.²⁰

18. *Válogatott tanulmányok*. Bp. 945. l.

19. Van rá adatunk, hogy a részcímes sorozatok fölvételét végezte. 58/1942 sz., OSZK Irattár. Itt jegyezzük meg azt is, hogy tudományos és könyvtári munkája mellett széleskörű *előadói* tevékenységet is kifejtett: a Debreceni Nyári Egyetemen, a Keszthelyi Nyári Egyetemen, a budapesti Szabad Egyetemen és a Rádióban tartott előadásokat.

20. A szaktudomány és a Magyar Tudományos Akadémia Honti életművéhez méltó feladatát teljesítette, midőn egy gyűjteményes kötetben közzétette a magyar olvasók előtt ma már szinte ismeretlen, a különböző *külföldi* folyóiratokban megjelent tanulmányait: Honti János: *Válogatott tanulmányok*. (Szerk. és az előszót írta Ortutay Gyula. A záró jegyzeteket írta Dömötör Tekla.) Bp. 1962. Akad. K. 353 l. — Szaktudományi (folklorisztikai) szempontból — többek között — még a következő publikációkat ajánljuk az olvasók figyelmébe: Dobrovits Aladár: *Valóság, mítosz és szimbólum. Honti János emlékének*. Bp. 1947, Stephaneum ny. 8 l. (Klly. az Ethnographia — Népeletről.) — Ua.: *Honti János. = Magyar mártír írók antológiája*. Szerk. Bóka László. Bp. 1947, Cserépfalvi. 107—108. l. — Dömötör Tekla: *Honti János emlékezete. = Népszabadság*. 1965. 75. sz. — Ua.: *János Honti. Leben und Werk*. Helsinki 1978. Suom. Tiedesakademia. 84 l. (Folklore Fellows Communications 221.) — Ua.: *The folklore genre theory of János Honti. = Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae*. 1977. Fasc. 1—2. 25—36. l. — *Irodalmi Szemle* (Korompay Bertalan: *Honti János stb. néprajzi könyvismertetései*.) (Bp.) 1942. 14. l. (Klly. az Ethnographia — Népeletről.) — Ortutay Gyula: *Honti János emlékezete*.

Trencsényi-Waldapfel Imre: *Mesetudomány és vallástörténet*. Bp. (1961), Akad. ny. 325—342. l. (Klly. a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményeiből.) — Szilágyi János: *J. Honti. (1910—1945)*. = *New Hung. Quart.* 1965. 20. sz. — Szilágyi János György: *Honti János és az ókortudomány*. Bp., 1975. 126—131. l. (Klly. Antik tanulmányok.) — Voigt Vilmos: *Selected studies of János Honti*. Bp. 1963. Akad. K. 195—201. l. (Klly. Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae.)

Viszonylagos nyugalomát — háború után — 1943-ban bolygatta meg a kegyetlen korszak. Az OSZK Irattárának tanúsága szerint²¹ Fitz József főigazgató az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, Szinyei Merse Jenőhöz a következő iratot intézte Halász Gábor és Honti János felmentése érdekében: „Excellenciád 1943. január 11-én kelt 6386/943. O. M. számú rendeletével visszavonta az Országos Széchényi Könyvtárba kinevezett dr. Halász Gábor alkönyvtárnok s az ide szolgálattételre beosztott dr. Honti János gimn. h. tanár katonai munkaszolgálat alól való felmentését. Mivel mindkét tisztviselőnk a könyvtárban olyan munkakört tölt be, melyben jelenleg több tisztviselőnk katonai behívása, valamint más intézményekhez való szolgálati beosztása miatt pótolhatatlanok és további tisztviselőfelvonás esetén kénytelen lennének egyes munkaköröket szüneteltetni, ami esetleg bizonyos munkálatok végleges abbahagyását jelentené, arra kérem Nagyméltóságodat, hogy ezen határozattól méltóztassék eltekinteni s mindkettőjük felmentését engedélyezni.”

Az idézett fölterjesztés csak rövid megnyugvást tett lehetővé Honti számára: 1943. május 8-án behívták munkaszolgálatra. Július elején sikerült „leszerelni”,²² ismét részt vett a könyvtár napi munkáiban (Goriupp Alisz följegyzése szerint a Nyomtatványtár ún. „légtalmi” csomagolásainál működött közre); szabad idejében, otthon pedig könyvei között lankadatlan erővel folytatta tudományos tevékenységét.

A sors ismét csak rövid, két hónapnyi lélegzetvételt engedett számára: 1943. szeptember 8-ára ismét megjött a behívója.

A főigazgató újra az említett miniszterhez fordult Honti érdekében.²³ Arra utalt, hogy Honti János elsőízben 1943. május 8-tól július 8-ig, majd szeptember 8-tól „mindmáig” (ez 1944. február 22-e) kötelező katonai munkaszolgálatot teljesített, illetve teljesít, tehát kéri a fölmentését. A modern nyelveken — érvelt a főigazgató — dr. Honti igen alaposan jártas, német—francia—angol nyelvű tudományos munkák szerzője, külföldi tanulmányútjain magasfokú képzettségre tett szert, állami ösztöndíjasként Párizsban dolgozott, majd a Könyvtár Nyomtatványtárában fontos munkakört töltött be. A jelenlegi időkből az OSZK „zavartalan működésének biztosítása és idegennyelvű dokumentációs szolgálatának ellátása szempontjából nélkülözhetetlen.”

A minisztérium — a rendelkezésünkre álló adatok szerint — valóban foglalkozni kezdett Honti mentése ügyével,²⁴ s felhívta a főigazgató figyelmét arra, hogy a mentésítés végett Honti személyi adatait, munkaszolgálatos idejét és helyét közölje a minisztériummal, mégpedig a Magyar Nemzeti Múzeum elnöksége útján.²⁵

21. 99/1943. sz. — Itt csak azt kívánjuk megjegyezni, hogy a könyvtár vezetőinek minden esetben küzdelmet kellett folytatniok a minisztérium illetékeseivel az OSZK kiváló munkatársainak *emberi* mentése érdekében.

22. 109/1943. VII. 13. OSZK Irattár.

23. 61/1944. febr. 22. OSZK Irattár.

24. Uo.: 10 531/1944/XV. om. sz. (VKM.). A miniszter rendeletéből dr. Neubauer Konstantin miniszteri tanácsos írta alá az iratot 1944. március 3-án.

25. Ezt a „kioktatást” minden bizonnyal azért kapta meg Fitz József, mert a 23. sz. jegyzetében idézett, Honti János mentésére vonatkozó iratát — valószínűleg a bürokratikus huzavona elkerülése céljából — közvetlenül a miniszterhez intézte s nem a Tanács útján (tehát a szolgálati út betartásával) terjesztette elő.

A főigazgató *haladéktalanul*, március 12-én a Nemzeti Múzeum Tanácsához fordult azzal a kéréssel, hogy a Tanács „mielőbb” keresse meg a minisztert Honti felmentése érdekében, egyúttal közölte a kért személyi és katonai szolgálati adatokat.²⁶ Előbbieket már ismertettük, az utóbbiakat ez az irat annyiban egészíti ki, hogy első munkaszolgálatos idejét Vácott (1943. május 8.—június 8.), a másodikat pedig Budafokon (1943. szeptemberétől) töltötte.

A VKM-nek — még ha jóakaratóan is óhajtotta volna kezelni a kérést — nem volt módjában kedvező intézkedést hozni, mert bekövetkezett március 19-e, a német invázió napja. . . .

Fitz főigazgató még ezután is folytatta harcát Honti megmentése érdekében: 1944. augusztus 28-án ún. „*Működési bizonyítvány*”-t terjesztett elő az akkor VKM számára. Ismét közölte Honti legfontosabb adatait s a következő jellemzést adta róla: „Dr. Honti János a modern nyelvekben való alapos jártasság — német—francia—angol nyelvű művek szerzője — és magasfokú képzettsége alapján, amelyet külföldi tanulmányutakon is fejlesztett — legutóbb az 1937—38. egyetemi évben, mint állami ösztöndíjas Párizsban — a Könyvtár Nyomtatványtárában fontos munkakört töltött be. Működése és magatartása mindenkor kifogástalan volt.”²⁷

Ugyanakkor zároltatta lakását (Bernáth Géza u. 31.) és könyvtárát az illetékes kormánybiztos útján, hogy törvénytelen behatolók se a lakást, se a könyveket ne vehessék birtokukba. Pár nappal később — 1944. szeptember 5-én — közölte a budapesti Tankerületi Főigazgatóság gimnáziumi ügyosztályával, hogy nincs módjában megküldeni számukra Honti ún. származási okmányait, mert nevezett hónapok óta katonai munkaszolgálatot teljesít.²⁸

Sajnos ezek után — az elvadult, embertelen szenvedélyek hónapjaiban — többé már nem volt menség. A budafoki Háros-sziget-i munkatábor után következett Vác, Galgamácsa, Kassa, Ökörmező. Honti sorstársaival együtt rövidebb, hosszabb időt töltött ezekben a táborokban.

A sanyarú sorsban mintha Ökörmező jelentett volna számára a meditációra, sőt az írásra is fordítható csendesebb órákat. Lehetetlen nem idéznünk egy Ökörmezőről, 1944 tavaszán írt, szinte költői szárnyalású baráti leveléből néhány sort:²⁹ „... itt most három hónapja úgyszólván hyperbóreusok földjén élek, elszakadva mindennapi életem minden realitásától, mindenkitől távol, ami hozzám tartozik . . . , kristálytisza levegőben, kristálytisza hegyi folyó partján . . . , egy archaikus pásztori kultúra környezetében, ahol ember és állat egy fedél alatt lakik testvériesen . . .

Tudok távol lenni és tudok messziről nézni. . . , csak annak számára van szemem, ami igazán fontos, igazán nagy és igazán örök. . . . Legfeljebb a jövőre gondolok és arra, hogy humanizmusnak és filológiának milyen ezerszeresen fontos szerepe lesz . . . : át kell mentenie egy világégés üszkén azt a kis méceszt, ami a gondjaira van bízva és ami az emberiség legértékesebb tulajdona.”

26. 63/1944. sz. OSZK Irattár.

27. 189/1944. sz. OSZK Irattár.

28. 194/1944. sz. OSZK Irattár. Ez a negatív válasz a főigazgató szándékos időhúzása volt, hogy ezzel is segítsen Hontin.

29. Az idézett *Válogatott tanulmányok* 357. lapja.

A munkatábor reménytelen hónapjaiban a szellem emberének ugyanaz az irreális, szinte álmodozó optimizmusa járta át Hontit, mint kiváló sors-társait: 1944-ben a munkaszolgálat rabságába kényszerített Szerb Antal a rá annyira váró egyetemi katedráról álmodozott, Halász Gábor pedig az általa szerkesztendő esszé-folyóirat tervét dédelgette és a fagyos, téli estéken a „tábor” nyomorúságában, kiskabátban dideregve a rejtegetett Shakespeare-kötetet olvasgatta.

Honti Ökörmezőn írta meg utolsó tanulmányát *Orestes és Hamlet* címen: e lapokon valóban az európai tragédia személyes reflexiókkal át-meg átszótt kérdéseinek mélyére próbált hatolni.³⁰

„Hamlet tragikumában — írta volt — elhagyja minden, ami isteni lehet a világban. Soha annyira ember egyedül nem állhat, mint amilyen egyedül Hamlet áll, miután megtudja, mi történt, sőt már akkor, amikor megsejti, hogy nem a tiszta és isteni világtrend tényezőivel, hanem agyrem-szerű látománnyal, véres kísértettel van dolga.”

S most jön Honti végső, immár nem csak Hamletre vonatkozó keserű és történetileg igaz megállapítása: „... A kristálytiszta Apollon helyett most a láztól tépett emberi agy uralkodik.”

Az embertelen agy most sem ismert irgalmat, kegyelmet: sok szenvedés után Hontit és társait a nyilasok 1945. februárjában Ausztriába akarták hurcolni, de csak a Sopron megyei Kórházáig jutottak, s március legvégén, néhány nappal a felszabadulás előtt a világszerte ismert tudóst, a Nemzeti Könyvtár kiválóságát megölte a szenvedés, az éhség és a tífusz.

Meggyötört, halálra kínozott teste a szelíd Pannóniában tért végső pihenőre, 34 éves korában.

Mi maradt utána? Híre és neve, életének világító tanulsága, hat önálló könyve és mintegy száz nyomtatásban megjelent tanulmánya, cikke és könyvismertetése, számunkra még külön is könyvtárosi pályájának e sorokban felidézni próbált emléke.

HEVESI ANDRÁS

Kevesen tudják, hogy Hevesi András (szül. 1901 decemberében Budapesten, hősi halottként 1940. július 3-án hunyt el a franciaországi Épinal-i katonai kórházban)^{30a} író és kritikus, a *Párizsi eső* (1936) és az *Irén* (1938) c. regényé-nyek szerzője életének egy szakaszában az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa volt.³¹

30. L. az előbbi jegyzetben idézett mű 331–332., majd 334. lapját.

30a Bajomi Lázár Endre, a magyar–francia kapcsolatok kiváló kutatója — e sorok írója egy régebbi cikkének adatait is kiigazítva — *Arpadine* (1980) c. kötetében (276., 283. l.) mutatott rá arra, hogy (minden eddigi adatközléssel szemben) Hevesi András nem 1902-ben, hanem 1901 december 3-án született, s az Épinal-i hadikórházban nem 1940 augusztusában, hanem júliusában (3-án, 9 óra 15 perc-kor) hunyt el.

31. Lexikonjaink (*Magyar irodalmi lexikon*, *Új magyar lexikon*, *Magyar életrajzi lexikon*), vagy az akadémiai kiadásban megjelent *A magyar irodalom története 1919-től napjainkig* c. összefoglaló mű VI. kötete nem tudnak erről. De Hevesi András nemzeti könyvtári működéséről mások sem emlékeztek meg. Ezért is a mi kötelességünk életének ezt a könyvtárosi szakaszát a dokumentumok alapján feltárni.

Hevesi Sándor fogadott fiaként egyetemi tanulmányait Budapesten és Párizsban végezve tulajdonképpen filológusnak készült. 1927 tavaszán lépett az OSZK szolgálatába.³² Erről Lukinich Imre könyvtárigazgató 1928. évi jelentésében³³ így emlékezett meg: „Örvendetes javulás tapasztalható a B-lista következtében leapadt tisztviselői létszám emelése terén is. Ez évben négy önkéntes díjtalan gyakornok osztatott Könyvtárunkhoz: dr. Alapi Salamon István, dr. Hevesi András, dr. Fejős Imre és dr. Halász Gábor.”³⁴ Ugyanebben a jelentésben szólt az igazgató Hevesi akkori könyvtári munkájáról is: a trianoni béke előtti volt magyar területek könyvanyagának feldolgozásában segített Sikabonyi Antal könyvtárnoknak s részt vett a raktári revíziós munkálatokban is.

A következő hír arról szólt,³⁵ hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter 51/667/1928. IV. sz. alatti rendeletében Halász Gábor és Hevesi András önkéntes gyakornokok számára az 1927/28-as tanévre egyenként 1000 pengő kutatási ösztöndíjat engedélyezett. Majdnem ugyanebben az időben kelt ügydarabból³⁶ (1928. szept. 20.) már az derült ki, hogy Hevesi András önkéntes gyakornok ekkor a Gyűjtemény Egyetem Tanácsától nyert tanulmányi szabadságon Párizsban van. Erre utalt magának Hevesinek egy dátum nélküli, de még szeptemberben Párizsból írt hivatalos kérése is, melyben kérte, hogy az OSZK igazgatósága a számára engedélyezett ezer pengős kutatási segélyt párizsi címére küldje meg.³⁷ A könyvtár vezetősége haladéktalanul intézkedett s szeptember végén átutalta Franciaországba Hevesi ösztöndíját.

Mindezt tudva érthetetlen, hogy Lukinich Imre könyvtárigazgató egy kevés idővel később — november 10-én — arról értesítette³⁸ a Párizsban tartózkodó Hevesit, hogy tanulmányi szabadsága szeptember 19-én lejárt,³⁹ semmiféle kérése nem érkezett a könyvtárhoz ennek meghosszabbítása ügyében, így megszűntnek tekinti (?) kapcsolatát a Könyvtárral, s erről értesíteni fogja a főigazgatót, Hóman Bálintot.

Talán szükségtelen hangsúlyozni, hogy Lukinich felületesen informálódott, minden esetre a 38. számú jegyzetben idézett írásában nem éppen pontosan tájékoztatta a Múzeum akkori főigazgatóját, Hóman Bálintot: „Amennyiben Méltóságodat akár ő (= Hevesi András), akár hozzátartozói⁴⁰ megostromolnák, Méltóságod levelem alapján tudomásul fog bírni az in-

32. 229/1927. április 21. sz., OSZK Irattár. Hóman Bálint főigazgató alkalmazta napi 4 órás önkéntes gyakornokként.

33. *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának 1927. évi állapotáról.* = *Magyar Könyvszemle.* 1928. 93—107. l.

34. Közülük Alapi Salamon és Fejős csakhamar kivált az OSZK kötelékéből.

35. 424/1928. VIII. 17. OSZK Irattár.

36. 462/1928. OSZK Irattár.

37. 493/1928. OSZK Irattár.

38. 591/1928. XI. 10. OSZK Irattár.

39. Itt Lukinich, vagy az adminisztrációja hibázott, hiszen az imént láttuk, hogy szeptember 19 után, 26-án utaltatta Párizsba Hevesi ösztöndíját. Tehát Hevesi András „hivatalosan” tartózkodott külföldön.

40. Nyilván Hevesi Sándorra történt ez az utalás: ő lehetett a befolyásos hozzátartozó.

dokokról, amelyek engem fenti levelem megírására készítették.” Ezen „elbocsátó” sorokat Lukinich igazgató az Országos Széchényi Könyvtár 1928. évi jelentésében más, tárgyilagosabb hangszerelésben ismételte meg: „Meg kell említenem néhány, a tisztviselői státuszban történt változást is, amelyek szintén szerénységünknek⁴¹ (!) beszédes bizonyítékai. Az 1927. évben alkalmazott önkéntes gyakornokok közül hármat — miután részükre belátható időn belül végleges alkalmaztatást biztosítani nem lehetett — elbocsájtottuk; ezek: dr. Hevesi András, dr. Fejős Imre és dr. Salamon István.”⁴²

De alig múlt el egy-két hónap, Lukinich Imre igazgató álláspontja megváltozott: 1929. január 12-én Hóman főigazgatóhoz intézett fölterjesztésében hangnemet cserélve, kedvezőbb megoldási lehetőséget javasolt: „Van szerencsém mellékelten Méltóságodhoz Dr. Hevesi András kérését,⁴³ melyben az Országos Széchényi Könyvtár gyakornokául való további alkalmazását és szabadságidejének meghosszabbítását kéri, tisztelettel pártolólág (!) felterjeszteni.”⁴⁴

Hóman Bálint főigazgató — bár elfogadta rövid időre az igazgató javaslatát — „hosszabb időre” szóló megoldást már nem volt hajlandó biztosítani Hevesi számára. Válaszában Hevesi András szabadságidejét külföldi tanulmányútja befejezéséig — 1929 május 17-ig ugyan meghosszabbította, de kérte Lukinich Imre igazgatót arra is, hogy közölje Hevesivel: alkalmaztatására jelenleg nincs semmi kilátás és „jövője érdekében” igyekezzék másutt elhelyezkedést találni.⁴⁵ Egy másik, apró jel is arról vallott, hogy Hevesi bizonyos mértékig kegyvesztett lett az OSZK-ban: 1929. április közepén Hevesi Sándornénak levelet írt a könyvtár olvasószolgálatára,⁴⁶ melyben — udvarias hangnemben ugyan — de visszakérte a fia által kikölcsonzött és eddig vissza nem adott, magyar, angol és francia könyveket. Bár ez a könyvtár hivatali kötelessége volt, de mégis jelezte, hogy Hevesit nem tekintették már a Nemzeti Könyvtár kedvezményezett, a kutatók táborába tartozó könyvkölcsonzónak.

De Hevesi Széchényi Könyvtári tevékenységének megítélése nem volt olyan egyértelmű, mint ahogy az Lukinich igazgató vagy Hóman főigazgató megnyilvánulásaiából látszik. A *Magyar Könyvszemle* 1930. évi kötetében⁴⁷ Rédey Tivadar megfogalmazásában a következőket olvashatjuk: miután

41. Tehát most már *nem* a párizsi ösztöndíjas tanulmányút meghosszabbításának Hevesi András által „elmulasztott” kérése a bűn, hanem az ország általános szegénysége az ok.

42. Lukinich Imre: *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának 1928. évi állapotáról*. = *Magyar Könyvszemle*. 1929. 99–117. l.

43. Sajnos, erről nincs másolat.

44. 31/1929. I. 12. sz. OSZK Irattár.

45. Lukinich Imre igazgató — minden ingatlansága ellenére — legalább próbálkozott taktikai lépéseket tenni Hevesi érdekében. De az egyre jobbra tolódó Hóman főigazgató már nyíltabban beszélt.

46. 212/1929. IV. 16., OSZK Irattár.

47. *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtári osztályainak állapotáról az 1929. év második felében...* III. Hírlaposztály. (Írta) Rédey Tivadar. = *Magyar Könyvszemle*. 1930. 333–336. l.

Goriupp Alisz családi gyászeset, majd ezután tíz havi tanulmányi szabadságra Bécsbe távozott — ő, ti. Rédey Tivadar — vette át a Hírlaptári osztály igazgatását, igen kevés munkaerővel. Ezután osztották be hozzá, illetve a Hírlaptárhoz Hevesi András gyakornokot, de ő sem sokáig maradt ott, külföldre szóló ösztöndíjjal Párizsba utazott. Viszont a Hírlaptárban töltött idő alatt igen sokat és eredményesen dolgozott.

Párizsban Hevesi András közben nem csak „élt”, nem csupán gyönyörködött az akkori világ fővárosának fényeiben, hanem a szó mindennapi értelmében dolgozott is. A *8 Órai Újság*⁴⁸ párizsi tudósítója lett, s az állami kiküldetés céljához illő bibliográfiai tanulmányon munkálkodott.

És Párizsban milyen szakmai sikert mondhatott magáénak? Megírta *A magyar vonatkozású francia színdarabok bibliográfiája*-t, amit a *Magyar Könyvszemle* 1929-i évfolyama közölt (64–86. l.): 55 tételben filológiai adatokkal, jegyzetekkel, tartalmi ismertetésekkel (annotációkkal), igen jellemző idézetekkel olyan bibliográfiai tanulmányt tett közzé, amely még ma is párját ritkítja, s amit Kóhalmi Béla később a bibliográfia „rangemelésének” nevezett.⁴⁹ Hevesinek e bibliográfiai tanulmányával az volt a célja, hogy a francia színházi közönség Magyarországról való ismereteit gyűjtse össze, ezért nem vette figyelembe azokat a magyar szerzőktől származó színműveket (Molnár Ferenc, Herczeg Ferenc, Lengyel Menyhért, Fodor László stb.), melyek minden magyar vonatkozás nélküliek voltak, bár a párizsi színpadokon előadásra kerültek.

E fontos bibliográfiai tanulmány közzétételét különben Lukinich Imre igazgató is pártfogolta, hiszen ezekben az években ő volt a *Magyar Könyvszemle* egyik szerkesztője. Miután sok szerencsét kívánt Hevesinek e fontos tudományos feladat megoldása alkalmából, Rédey Tivadart, a *Magyar Könyvszemle* tulajdonképpeni szerkesztőjét kérte meg arra, hogy a folyóiratban minél előbb jelentesse meg Hevesi tanulmányát.⁵⁰ Ugyanakkor tudta már, hogy sem Hóman főigazgató, de ő sem áll ki Hevesi alkalmaztása mellett.

És mi volt tovább? Hogyan alakult a jövő? A harmincas évek egyre riasztóbb jeleire, „a százezer esztendőös ösztönök zajos zsidobongására” ő is csaknem azonos szavakkal reagált, mint Halász Gábor, Honti János, Sárközi György, Szerb Antal: ebben a helyzetben csak „a racionalizmus fényei” válaszolhatnak. Mint író, mint a *Nyugat* egyik legkiválóbb kritikusa mit is mondhatott volna?

Befejezve könyvtárosi, állami ösztöndíjas munkáját hazatért, s különféle budapesti lapok munkatársa lett, többek között a *Budapesti Hírlap* c. napilap rovatvezető munkáját vállalta. Ezekről az időkről írta meg szinte

48. Kora délután megjelenő budapesti napilap volt.

49. Kóhalmi Béla: *A bibliográfia rangemelése.* = *Magyar Könyvszemle.* 1961. 2. sz. 129–147. l.

50. Ugyanakkor Hóman Bálint azt sem titkolta Lukinich Imre igazgató előtt, hogy Hevesi András további — tehát 1929 utáni — alkalmazására nincs kilátás, tehát „jövője érdekében igyekezzék másutt elhelyezkedést keresni.” 31/1929. sz., OSZK Irattár.

klasszikussá vált esszé-portréját Illés Endre⁵¹ krétarajzainak egyikében. Közelről figyelhette Hevesit: a szerkesztőségben a harmincas évek derekán egy szobában dolgoztak.

Az eszményekhez fűződő hűség és választékosság élete utolsó pillanataig végigkísérte Hevesi Andrást: amit regényeinek hősei nem tudtak megtenni, ő szabad választásból — az elkötelezettség jogán és okán — megcselekedte: 1939 tavaszán elhagyta Magyarországot, s fordított utat járván mint egykori nemzeti könyvtári munkatársa, Honti János, Franciaországba sietett, hogy fegyvert fogva harcoljon a „második hazába” betörő német fasisták ellen. „Vad harci vágy fűtötte ezt a polgári, azaz civil író” — írta róla sorsának egyik szemtanúja, Bajomi Lázár Endre. Hevesi egy nép, egy világnézet nevében le akart számolni a nációkkal. Sikerült magát besoroztatnia a francia hadseregbe, s 1940. májusában a 21. önkéntes gyalogezred harcosaként a somme-i frontra került, s fejlődést kapva végül is az épinali hadikórházban dobbant utoljára szíve, hősi halálával válaszolva a barbár kihívásra.

Hevesi András mint író, mint ember és mint könyvtáros a progresszív magyar értelmiség egyik kiváló képviselője volt. Elveiért nem csak írásai-ban, hanem a társadalmi cselekvésben is helyt állt. A Nemzeti Könyvtár legjobb fiatal tudósai közül Halász, Honti, Sárkány Oszkár és Joó Tibor követték őt; ki ilyen, ki olyan kapun át suhant a végtelenbe a legszebb emberi eszmények védelmében.

SÁRKÁNY OSZKÁR

A Nemzeti Könyvtár egyik legkiválóbb fiatal tudományos munkatársa volt a 30-as évek második felében és a negyvenes évek elején.

Az OSZK 1945. évi jelentésének egyik hiteles személyi melléklete⁵² a következő legfontosabb adatokat adta meg róla: dr. Sárkány Oszkár 1912. október 9-én született Budapesten, 1942. április 20-án kényszerítették katonai szolgálatra. A „milyen párthoz tartozik” rovatban ez áll: „Érzelmileg a kommunista párthoz tartozik”, politikai felfogása: „erősen németellenes, demokrata felfogású.” Felesége e személyi laphoz (a megjegyzés rovatba) még a következőket írta: „Miután lakásunkat teljesen szétlőtték

51. Illés Endre: *Krétarajzok*. (2. bőv. kiad.) Bp. 1970, Magvető. 515 l. — Illés írásának címe: *Egy dühöngő fiatal a 30-as években*. Ez a dühöngő fiatal Hevesi András volt. — Mint íróról, műfordítóról, újságíróról természetesen több jeles elemzés látott még napvilágot: Halász Gábor (*Nyugat*, 1936); Sőtér István (*Magyarok*, 1956); Illés Endre (*Kortárs*, 1962). Őt kell idézni Hevesi alkatának valódi jellemzésére: Hevesi András büszkén hangoztatta tudatosságát: írni — *romantika*, fogalmazni: *klasszicizmus*. Az volt az óhaja (Gombocz Zoltán egyetemi tanítványa lévén), hogy a *választékosság* sohase kerüljön le róla, még a válságos pillanatokban sem, úgy tapadjon hozzá, „mint fényes páncéling.” A jó ízlés megszállottja volt; „a zseni néha megbukik, az ízlés mindig felülkerekedik; a zseni néha faképnél hagyja az író, az ízlés maga a megbízhatóság és hűség” — vallotta ars poeticájában. Hevesi írói működését sokan méltatták. Rövid felsorolásunkban Bajomi Lázár Endre, Bóka László, Cs. Szabó László, Fejtő Ferenc, Gál István, Halász Gábor, Illés Endre, Petrányi Ilona, Sós Endre, Sőtér István írásaira hívjuk fel a figyelmet. Életére vonatkozóan ld. különösen Bajomi Lázár Endre írásait.

52. 296/1945. OSZK Irattár.

és így használhatatlanná vált az egész ház... a házban csak a házfelügyelőnél tudom igazolni férjem magatartását. Bajtársai elbeszélései szerint a fronton többször összeverekedett a németekkel, utolsó hír szerint a németek géppisztollyal leütötték (leghivatottabb igazolói lehetnek múzeumi kollégái, pl. Dr. Tolnai Gábor, Dr. Ortutay Gyula, Hont Ferenc, stb.) Dr. Sárkány Oszkárné.”

A tragédiát foglaljuk rövid életrajzi keretbe: középiskoláit a Werbőczy Gimnáziumban végezte, egyetemi tanulmányait pedig a budapesti Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, Horváth János tanítványa volt. Egyetemi évei alatt többször járt Franciaországban. Doktori értekezését⁵³ a kritika komoly elismeréssel fogadta. 1935 április 23-tól az OSZK-ban — díjtalanul — alkalmi címleírói és bibliográfiai munkákat végzett, majd gyakornoki kinevezést kért a minisztertől.⁵⁴ 1936 elején⁵⁵ önkéntes gyakornokként már a Széchényi Könyvtárban, a Nyomtatványtárban dolgozott.⁵⁶ Hajlamainak és kedvének megfelelően 1936 őszén a Muzeális tárba (Kézirattár) került.⁵⁷ Közben az *Apolló* és a *Független Színpad* c. folyóiratok munkatársa lett, s egyre jobban elmélyült a keletközép-európai népek, mindenekelőtt a magyar—cseh kapcsolatok tanulmányozásában.

Az 1936/37. tanévet Fitz főigazgató javaslatára a bécsi Nationalbibliothek-ben töltötte, hogy ott kéziratári és őnyomtatványokra vonatkozó tanulmányokat folytasson, részt vegyen egy ilyen tematikájú tanfolyamon. Bécsből igen kedvező szakvélemény birtokában tért haza: „... mit grossem Eifer und Interesse dem Studium der Handschriften- und Inkunabelkunde oblag uns insbesondere auch an den vielfachen Vorzeigangen und Übungen teilnahm...”⁵⁸

Különben Sárkány Oszkár érdekes levélben számolt be Fitz főigazgatónak bécsi könyvtári élményeiről: „Reggel 9-től 3-ig a Kézirattárban vagyok s végzem a magam munkáját, du. 1—3 között dr. Wallner⁵⁹ megbeszél velünk „jelöltekkel” — egy-egy felmerülő problémát, inkunábulum-leírási feladatokat ad, vagy pedig paleográfiát „ad le”, egyetemi szemináriumi modorban. Számomra legnagyobb jelentőségű az, hogy könnyen megismerkedhetek itt a bibliográfia egész irodalmával... De bármennyit látok itt, ez mind megerősíti bennem azt, hogy a mi feladataink — hungarologiai téren — sokban mások. A mi könyvtártudományunk nem lehet annyira önző és autonóm, mint a nemzetközi, nekünk elsősorban a nemzeti — főleg történeti — tudományok követelményeit kell szem előtt tartanunk.”⁶⁰

53. *A tájeszmény változásai a magyar költészetben Petőfiig* címmel (Bp. 1935. 96 l.).

54. 111/1935. OSZK Irattár.

55. 61/1936. II. 5. OSZK Irattár.

56. Goriupp Alis vezetése alatt többek között Halász Gábor és Honti János is munkatársai voltak.

57. 341/1936. IX. 17. OSZK Irattár.

58. 315/1937. VII. 17. OSZK Irattár.

59. Ebben az időben vette át dr. E. Wallner a bécsi Nationalbibliothek kéziratárának vezetését az egyetemre távozó dr. H. Gerstingerer professzortól.

60. Sárkány e soraiban már nemcsak kéziratári tanulmányaira utalt, hanem (megtanulva a szláv, mindenekelőtt a cseh nyelvet) a magyar—cseh kapcsolatokat kutató munkájára is. L. különben kiváló tanulmányát: *Magyar kulturális hatások Csehországban (1790—1848)*. 1937-ben írta; a gazdag bécsi anyag nagyban elősegítette ilyen irányú kutatásait is.

Levelében értékes utalásokat tett a bécsi könyvtári viszonyokra is: „Nem jó Bécsben olvasónak lenni. Az olvasóterem aránylag kicsiny (120 ülőhely), katalógust „civil” olvasó nem kap — én már kaptam engedélyt, — egy könyvre nem félórát —, hanem kerek 24 órát kell várni... De... tisztviselőnek sem kellemes itt lenni, meg azért se, mert az itteni (könyvtári) tisztviselők között nincs meg az a családi szellem, mint az Orsz. Széchényi-könyvtárban. Itt talán jobbak az anyagi viszonyok, tehát több a könyvtudomány — nálunk több a tapasztalat, több az életszerűség, tehát több a szív mindenben.”⁶¹

Miután vége felé közeledett Sárkány bécsi ösztöndíjas éve, a főigazgató kérte a vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy Sárkány Oszkárt a Nemzeti Könyvtárba ossza be szolgálattételre. Előterjesztésében leírta, hogy Sárkány 1935. április 15-től 1936. október 15-ig mint próbaszolgálatra alkalmazott tisztviselő-jelölt dolgozott az OSZK-ban. E szolgálata alatt különleges kiképzést nyert a könyvtári „adrematizálás”-ból és az egyetemes tizedes osztályozásból, majd tekintettel az átlagon messze fölül emelkedő disszertációjában megnyilvánult képességeire és nyelvismereteire, a Kézirattárhoz osztotta be, ahol a „legkitűnőbbben” bevált. Közben az Ösztöndíjtanács egy évi bécsi tanulmányútra küldte ki, amit arra használt fel, hogy az osztrák Nemzeti Könyvtárban könyvtárosképző- és kéziratári szaktanfolyamot végezzen el. Tehát a Széchényi Könyvtárban leendő alkalmazását különösen kívánatosá teszi — érvelt Fitz József — hogy a Kézirattár szűkölködik a kéziratban speciálisan kiképzett személyzetben, s ebben a munkakörben különlegesen nehéz az utánpótlás. Miután róla minden tekintetben igen kedvező tapasztalatokat szerzett, kéri a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsát, hogy a folyamodványt pártolólággal terjessze fel a miniszterhez.⁶²

Sárkány Oszkár mint díjtalan gyakornok az OSZK-hoz nyert beosztást, s kéziratári munkája mellett nem csak a *Magyar Könyvszemlében*, hanem több folyóiratban is megjelentek írásai. A fiatal baloldali, demokratikus szellemű tudós a középkelet-európai problémák legtágabb látókörű feltárója lett.⁶³

Nem sokáig élvezhette Sárkány a nyugodt tudományos munka örömeit: a VKM egy 1938-ban kelt rendeletével⁶⁴ a bécsi döntés után a rimaszombati gimnáziumhoz osztotta be szolgálattételre. Ottani tanárkodásáról a vele állandó kapcsolatot tartó Fitz főigazgatónak ezeket írta:⁶⁵ „Második

61. Fond. 45/601. (Fitz József). — Sárkány Oszkár 1936. okt. 28-án írt levele Fitz Józsefhez.

62. 94/1937. IV. 14. OSZK Irattár.

63. Több mint négy évtizeddel később a magyar tudomány és könyvkiadás részben leróttá régi adósságát Sárkány Oszkárrel szemben. A két régi barát és küzdőtárs, Sziklay László és Gál István közzétették válogatott komparatiztikai írásait: Sárkány Oszkár: *Válogatott tanulmányai*. Bp. 1974. Akad. K. 173 l. (Szerk. és a jegyzeteket összeáll. Sziklay László, a bevezetést írta Gál István.) — Mi ebben az írásban nem elemezzük Sárkány e jelentős írásait, az érdeklődőt Gál István és Sziklay László bevezetőjére, ill. jegyzeteire utaljuk. Gál István néhány fontos, eddig nem, vagy részben ismert adatát — ahol erre feltétlenül szükség volt — fölhasználtuk.

64. 40.600/1938. V. 1. L.: OSZK Irattár, 47/1939. I. 26.

65. Sárkány levele Fitzhez 1939. febr. 16. OSZK Kézirattár, Fond 45/601.

hete tanítók itt a rimaszombati gimnáziumban. Bármennyire is szerettem a könyvtári munkát,⁶⁶ el kell ismernem, hogy az itteni viszonyok között a tanítás nem kellemetlen. Meglehetősen nagy egyéni szabadsággal rendelkezem... Sajnos, a könyvtári viszonyok egyelőre siralmasak.⁶⁷ A tanári könyvtárhoz nem lehet hozzáférni addig, míg meg nem enyhül az idő — újabb könyveket, szaklapokat a minisztérium nem küld. Végül a „Rimamenti Tomiból” hálával és szeretettel küldi üdvözleteit könyvtári munkatársainak és a főigazgatónak.

A harmincas évek végén a fiatal, a kelet-európai népek nyelvével (irodalmával, történelmével) foglalkozó tudósok (pl. Ortutay Gyula, Makkai László) egy szép és jó cél érdekében kezdtek dolgozni. Gál István adatai szerint⁶⁸ 1939-ben megalakult a „Magyar Munkaközösség”. Ortutay, e közösség elnöke így írt Sárkánynak a szervezet céljairól: „Alapos okunk van minél több olyan szervezetet kiépítenünk, melynek első és legfőbb feladata a magyar öntudatnak, a magyar önállóságnak hangsúlyozása és tanítása minden rendelkezésre álló módon. Ennek egy megfelelő kerete lenne a Magyar Munkaközösség.”

Sárkány — Gál István tanulmánya szerint — társadalmi és szociális elkötelezettségének értelmében reagált a fenti tervre: „A mai fiatal író, művész- és tudós-nemzedék legjobbjaiban közös szellemi és magatartásbeli vonások találhatók. Akármilyen úton haladunk is, mégis mintha közös célra törekednénk. Önálló és független szellemiség ápolása. A magasabb színvonalra törekvés. A magyarság Duna-völgyi szerepének felismerése. A szociális lelkiismeret ideálja: a közösség, az egyéni értékek kifejlesztése a közösség javára.”

Sárkány másfél évig tanított a Rimaszombati Gimnáziumban, élénken részt vett a helyi közművelődési élet fejlesztésében, s amint tehetett, kelet-európai utakat tett (Belgrád, Arges, Bukarest).⁶⁹

66. A kéziratári munkát nagyon kedvelte Sárkány, de a Nyomtatványtárban végzett egyhangú tevékenységéről később — 1941-ben — nem nagy örömmel emlékezett vissza a Máté Károly és Kenyeres Imre szerkesztette *Diárium* c. folyóirat hasábjain: „... Az én feladatomból az volt, hogy ezeket a („vasteremben” levő) kétszázegynéhány centiméteres állványokat könyvekkel töltssem meg, de úgy, hogy lehetőleg egyetlen centiméternyi hely se maradjon kihasználatlannak. Lassan áldozatul estem a könyvtári futószalagrendszernek: a könyvben nem láttam mást, mint egy magassági méretet. Ha ránéztem egy könyvre, nem azt mondtam magamban, hogy irodalom, történelem, költészet, hanem ennyi és ennyi centiméter.” (*Diárium*, 1941. II. (XI.) évf 1. 7–10. l. *Könyveink formája* címen.) — a kéziratári munka „szabályairól” viszont nagy kedvvel írt 1939-ben a *Magyar Könyvszemlében*: *Újkori kéziratok katalógizálásáról*. 62–66. l.

67. Vidéki — rimaszombati és később nagykállói — kutatói munkájának nehézségeiről szintén a *Magyar Könyvszemlében* (1941. 285–288. l.) írt élményszerű cikket *A vidéki kutató és a könyvtár* címmel. De nemcsak a bajokat állapította meg, korát megelőzve rámutatott a gyógyítás lehetőségeire is: „... El kell azonban ismernünk, hogy haladunk a megoldás felé. Vidéki feladat lenne bizonyos körzetben elérhető bibliográfiai segédeszközök nyilvántartása, hungarológiai anyag beszerzése... , vidéki bibliográfiai központok útján a könyvforgalom javítása.”

68. I. m. 13. l.

69. L. ezekre vonatkozóan Válogatott tanulmányainak 145–163. lapjait. Ezek az írásai e kötetben láttak először napvilágot.

A minisztérium intézkedése következtében a több mint „gyanús” Sárkány Rimaszombatból a még távolabbi Nagykállóba került. Fitz József főigazgató közbelépett Sárkány érdekében, s 1940. február 3-án ezt írta neki: „...A VKM-nek már el is küldtem kérelmemet, hogy helyezzenek vissza. Ha tudod, üsd a vasat az V. ügyosztályon. A III.-ban én járok el s ott, úgy látom, elvi akadály nincs.”⁷⁰

Több mint egy év elteltével eredményt hozott Fitz akciója. Sárkány Nagykállóból 1941. május 16-án a következő örvendező levelet írta a főigazgatónak: „Tegnap kaptam meg a hivatalos értesítést, hogy a vallás-és közoktatásügyi miniszter úr az Országos Széchényi Könyvtárhoz helyezte át.” Hálás köszönetet mond Fitznek, hogy őt ebben segítette. „Nagy örömmel tölt el, hogy ismét a Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárában teljesíthetek szolgálatot, Főigazgató úr tudós vezetése és irányítása alatt.” — írta Sárkány.⁷¹

Gál Istvántól tudjuk, hogy Sárkány egyre nyíltabban, határozottabban állt ki baloldali rokonszenvei mellett.⁷² A Hont Ferenc által létrehozott „Egy ezredévi szenvedés” c. vigadói előadássorozat első estjén kétszer is szerepelt. A Népszava 1942. március 1-i számában írta róla: „Külön eseménye volt az estnek Sárkány Oszkár két előadása.”

Ez már sok volt a Horthy-rendszer katonai illetékeseinek. Mint említettük volt, 1942. április 20-án behívták a 402. sz. „különleges” büntetőszázadhoz. A hírhedt háborús és népirtó bűnös, Murai Lipót kezébe került. Személyi adataiból kiderült, hogy édesapja miniszteri tanácsos a Honvédelmi Minisztériumban, nagybátyja pedig nem más mint Sárkány Jenő vezérkari főnök. Murai ezért csak a frontra induló közönséges csapattestbe osztotta be Sárkányt, de nekiesett és megfenyegette: „Egy dzsentrí és keresztény ne legyen kommunista, majd gondoskodom róla, hogy megdöglesz.”⁷³

Május első napjaiban karp. tizedesként kikerült a voronyezsi frontra. Itt megismerkedett az orosz néppel, oroszul tanult, s szabad óráiban a tájjal összefüggő élmények során olvasta az orosz és szovjet irodalom legjobbainak műveit.

De itthoni kapcsolatait — ahogy a cenzúrázott tábori posta engedte — tovább ápolta. Rédey Tivadart, Tolnai Gábort, Trócsányi Zoltánt, Goriupp Aliszt, Bartoniek Emmát — hogy csak OSZK-beli munkatársait említsük — többször felkereste tábori lapjaival.

Fitz Józseffel rendszeres kapcsolatot tartott.⁷⁴ 1942. június 3-án írta neki: „Tábori postánk csak most kezd működni, így csak most köszönhetem Oroszországból Főigazgató Urat. Jó dolgom van, de persze sokat gondolok a Könyvtárra, s nagyon sajnálom, hogy sohasem jutok hozzá, hogy munkámon legalább egy évet egyfolytában dolgozzak.” Fitz természetesen válaszolt neki, szeretettel gondolt rá és várta vissza kedves tanítványát és

70. OSZK Kézirattár. Fond 45/601. Fitz levele Sárkányhoz. A minisztériumi V. ügyosztályhoz tartoztak a középiskolák, a III.-hoz a közgyűjtemények ügyei.

71. L. az idézett Fond-ban.

72. Id. tanulmánya, 13–14. l.

73. Uo., 9. l.

74. L. az idézett Fitz József Fondot.

munkatársát.⁷⁵ Sárkány július 25-én ismét felkereste Fitz Józsefet soraival: „Mindig szeretettel és vágyakozással gondolok a Nemzeti Múzeumra s remélem, hogy nem nagyon sokára visszatérhetek.” Egy későbbi, szeptember 18-i lapján azt írta a főigazgatónak, hogy katonai szolgálata hetedik hónapjába lép. „Bizony egy kicsit fáj — folytatta — hogy könyvtári íróasztalomat ilyen soká kell üresen hagynom, munkám befejezetlenül hevertetnem. De nem szabad panaszkodnom, mert sorsomról csak jót mondhatok, beleszoktam a katonaeletbe s kibékültem azzal is, hogy hosszú hónapokig idegen földön kell élnem!”

A már idézett személyi lapja szerint felesége úgy tudta, hogy férjét állítólag Stori Oszkár-nál látták utoljára, s hír szerint a németek meggyilkolták. Gál István későbbi adata úgy szól, hogy 1943. február 7-én egy Kostenki nevű helységben német fasiszták puskatussal ütötték le.⁷⁶

Sárkány Oszkár igen fiatalon, 31 éves korában lépett be a Nemzeti Könyvtár örökre elnémult mártírjai sorába. Egyike volt a leginkább előrelátó fiatal magyar tudósoknak és könyvtárosoknak: emlékéét humanizmusa, tiszta értelme és életműve őrzi.⁷⁷

CARRIÈRES ET SORTS DE BIBLIOTHÉCAIRES

(János Honti, András Hevesi, Oszkár Sárkány)

GY. HARASZTHY

Depuis la fin des années 1920 et dans les années 1930—40, beaucoup de savants, écrivains, bibliothécaires excellents, avaient travaillé à la Bibliothèque Széchényi. Ils étaient non seulement des bibliothécaires et des savants remarquables, mais ils se distinguaient aussi par leur rectitude morale et leur humanisme ; ils se référaient toujours au bon sens, à la raison, alors que leur époque était irrationnelle et chaotique.

Nous avons eu déjà l'occasion d'évoquer en ces pages le souvenir de Gábor Halász, l'excellent essayiste et bibliothécaire. Cette fois il s'agit de ses contemporains renommés, anciens collaborateurs de la Bibliothèque Nationale Széchényi. Un même destin tragique les unit, tous sont devenus martyrs de la 2e guerre mondiale.

Le plus connu d'entre eux, à l'étranger aussi, était peut-être dr. János Honti (1910—1945.) Après avoir exercé comme professeur, il se vit offrir par le directeur général dr. József Fitz la possibilité de continuer son activité scientifique à la Bibliothèque Nationale. En 1937 il avait envoyé à Paris ce bibliothécaire, qui était aussi un excellent folkloriste, en lui faisant accorder une bourse d'Etat.

En France Honti avait été chargé de missions importantes ; entre autres il a participé aux travaux d'organisation du Musée National des Arts et Traditions Populaires. Pour garder la possibilité de continuer ce travail, il est devenu boursier à la Caisse Nationale de la Recherche Scientifique. Ses travaux de folkloriste et d'ethnologue furent publiés en Hongrie et dans d'autres pays européens. En 1939, au moment du déclenchement de la 2e guerre mondiale, il est rentré en Hongrie, et il a continué son travail à la Bibliothèque Nationale.

75. Sárkány jellemére vall, hogy egy kilátásba helyezett leszerelésre nem volt hajlandó igénybe venni családi magas katonai összeköttetéseit.

76. Idézett tanulmánya, 17. l.

77. Teljes életrajzát akkor lehet megírni, ha levelezése és valamennyi írása napvilágot fog látni.

Il a été interné par le régime hongrois fasciste dans un camp de « travail ». L'excellent directeur général de la Bibliothèque Nationale, József Fitz, essaya tout pour le sauver, mais en vain. János Honti, le savant et bibliothécaire, connu dans le monde entier, est mort, dans des conditions terribles dans un des camps de concentration, en février 1945.

Dr. András Hevesi (1901—1940) était plus âgé que Honti : il était contemporain de l'excellent essayiste, Gábor Halász. Il est entré en charge à la Bibliothèque Nationale en 1927. Ses supérieurs l'avaient bientôt envoyé muni d'une bourse d'État, à Paris, où il avait poursuivi des études bibliographiques et d'histoire de la littérature. Il avait travaillé comme journaliste et aussi comme critique. Parmi ses romans il faut souligner *Pluie de Paris* (1936) dont l'action se déroule dans des milieux parisiens. Il avait écrit également, au cours de ses recherches en France, une étude intitulée *La bibliographie des pièces de théâtre françaises relatives à la Hongrie* qui, même aujourd'hui, garde une valeur documentaire.

Lorsque la 2e guerre mondiale a éclaté, il est parti, abandonnant son poste et sa vie en Hongrie, pour sa deuxième « patrie », la France. Il s'est fait recruter dans l'armée française, et il est mort en juillet 1940 sur le front de la Somme, en défendant les idéaux humains.

Dr. Oszkár Sárkány (1912—1943) était l'un des meilleurs jeunes bibliothécaires des années 1930. Il était un excellent historien de la littérature, avait fait plusieurs voyages en France, lui aussi. A la Bibliothèque Nationale il avait travaillé dans le département des manuscrits. Le directeur général, József Fitz, appréciant beaucoup le talent et le zèle de son jeune collaborateur, l'avait envoyé pour des études de manuscrits à Vienne, à la Nationalbibliothek. Sárkány, à côté de son travail à la bibliothèque, faisait publier des études littéraires — portant avant tout sur les relations hongro-tchèques et d'histoire de la culture. (Le volume posthume de ses œuvres choisies est paru aux Editions de l'Académie des Sciences Hongroise en 1974.)

A l'époque il avait aussi beaucoup de difficultés à cause de sa conduite de gauche, démocratique. Les dirigeants de la bibliothèque avaient essayé en vain de le sauver : avec une compagnie disciplinaire il fut entraîné au front de l'Est. Là, à l'âge de 31 ans, il disparut, lui aussi, victime de la guerre.

